

DOPRINOS KATOLIČKOGA ŠKOLSKOG VJERONAUKA DRUŠTVENOJ KOHEZIJ

FRANCESC TORRALBA ROSELLÓ

Universitat Ramon Llull

Claravall 1-3

08022 Barcelona, Španjolska

Primljeno:
15. 4. 2012.

Predavanje na
znanstvenom
skupu

UDK
37.014.523:282

Sažetak

Autor ukazuje na temeljne elemente kršćanske antropologije koji su svojstveni katoličkom vjeronauku. Antropološki sadržaji svojstveni katoličkom vjeronauku, kao što su život, susret, ljubav, trodimenzionalnost, čovjekova sposobnost za slobodu i put oslobođenja pridonose osnaživanju društvenih veza, solidarnosti i bratstvu među ljudima i narodima. To uključuje i filozofske i teološke sadržaje vjeronauka, način podučavanja toga predmeta i obrazovni talent vjeroučitelja. Trodimenzionalnost kršćanske antropologije ukazuje nam na to da je čovjek biće koje je slobodno, razumno i sposobno ljubiti, a to potvrđuju i biblijski korijeni trodimenzionalne antropologije: tijelo, duša i duh. Čovjek, kao biće koje uključuje dimenziju mogućnosti, jest biće koje već nešto jest, koje nastoji nešto ostvariti i koje još nešto nije. Kao razumno biće čovjek je sposoban za slobodan čin. Njegova se sloboda očituje i kao sposobnost za ljubav. Osobitost kršćaninove slobode jest sposobnost za davanje. Stoga se i u vjeronauku naglašava da sloboda uvijek ima i društvenu dimenziju te da je ljubav ujedno povezana i s procesom slobode. Katolički školski vjeronauk pozvan je u mladim naraštajima pobuditi oduševljenje te u njima poticati i njegovati osjećaj bratstva i međusobnu povezanost među svim ljudima.

Ključne riječi: *katolički vjeronauk u školi, kršćanska antropologija, solidarnost, teološki sadržaj, filozofski sadržaj, život, susret, trodimenzionalnost, ljubav, sposobnost za ljubav, sposobnost za davanje*

UVOD

Ovim predavanjem želim pokazati kako katolički školski vjeronauk u okviru formalnog obrazovnog sustava pridonosi društvenoj koheziji.

Stoga ću nastojati utvrditi neke temeljne elemente kršćanske antropologije koji su povezani s podučavanjem ovoga predmeta, kao i neke vidove kršćanskog viđe-

nja svemira. Smatram da katolički školski vjeronauk može pridonijeti formaliziranju društvenih veza, solidarnosti i bratstva među ljudima i narodima, stoga će ovisiti ne samo o filozofskim i teološkim sadržajima koji se u njemu predaju, nego u temelju i o načinu na koji se podučava taj predmet i o odgojno-obrazovnom stavu nastavnika koji ga predaje.

U tekstu upotrebljavam izričaj društvena kohezija, ali ću upotrijebiti i izričaje solidarnost i bratstvo, jer smatram da oni izražavaju veću filozofsku i etičku dubinu. Ne namjeravam prikazati sve sadržaje koji se razvijaju na raznim obrazovnim razinama, nego se ograničavam na pojašnjavanje nekih matičnih ideja koje su svojstvene kršćanskoj duhovnoj tradiciji i koje naši učenici, po katoličkom školskom vjeronauku, upoznaju te ih intelektualno i postupno usvajaju.

1. TERMINOLOŠKO POJAŠNJAVANJE

1.1. *Solidarnost*

Riječ *solidarnost* je jedna od riječi koje se najviše upotrebljavaju, ali i najviše zloupotrebljavaju. Prijateljstvo još uvijek zadržava određenu kvalitetu, ali se solidarnost pretvorila u sredstvo nagodbe.

Osim toga, bit solidarnosti je međuovisnost svega što postoji u svemiru. Polazi od nečega što postoji, tj. od međuovisnosti svega onoga što postoji. Biljka, plankton, stablo, grm, ti, ja, sve ono što postoji nalazi se u međuodnosu. Na sve nas na neki način nešto utječe, svatko izravno ili neizravno, u duljem ili kraćem razdoblju utječe na drugoga.

Postoji drugi smisao solidarnosti: to je etička solidarnost. Sastoji se u zahtjevu da ne budemo nezainteresirani za drugoga. To je dužnost da ne budemo ravnodušni prema drugome, razumijevajući pod drugim bilo koje biće koje je izvan mene: zrak, grad, drvo, pas, starac. Moram se osjećati povezan, blisko sjedinjen s drugima: to je etički imperativ.

Postoji, napokon, treći smisao solidarnosti, koji je ujedno i najuobičajeniji. To je zahtjev da se obrati pozornost na onoga tko je ranjiviji.

Solidarna osoba zna da je dio velike cjeline i da treba biti usklađena s tom cjeli-

nom. U zapadnoj misli mnogo se isticao taj vid. Naš zahtjev nije mijenjati pa ni proizvoditi seizmičke pokrete, nego što više živjeti sukladno onomu što jesmo, ne razarati red cjeline.

Riječ *solidarnost* je jedna od riječi koja je trpjela zbog tolike uporabe te se gotovo pretvorila u praznu riječ, u riječ koja se upotrebljava u raznim značenjima i koju upotrebljavaju vrlo različiti ljudi, riječ koja, ne gleda li se na njezino izvorno značenje, služi i za sve i ni za šta.

Prvo značenje je bliska povezanost. Kad govorimo o solidarnosti, opisujemo način odnosa ili međuodnosa koji bi se mogao suprotstaviti širenju i raščlanjivanju te bi u tom smislu trebao imati nešto s čvrstom povezanošću međusobno različitih dijelova, prema tome s kohezijom. Postoji solidarnost u nekom sustavu, u nekom okruženju, uključenom u neku stvarnost kad sastavni dijelovi koji je tvore imaju vrlo snažne veze.

Drugo značenje razvija Luis De Sebastián u knjizi *Čuvar solidarnosti*. Tu je riječ o etičkom obilježju, ukazuje na etičku vrijednost, propis da se ne bude ravnodušan prema izvanjskoj ranjivosti.

Prema tome, neka je osoba solidarna, neka je institucija solidarna, neko je društvo solidarno kad se zaustavlja, kad nije ravnodušno, i to se može primijeniti na pojedini subjekt ili kolektiv, na osobu ili obitelj.

Treće značenje koje ima riječ *solidarnost* odnosi se na obostrano pomaganje. To je obostrano pomaganje među različitim članovima nekog kolektiva. Grad je solidarna konstrukcija u mjeri u kojoj postoje ljudi od kojih svaki pridonosi nešto što drugi nema i to donosi nešto onomu tko je najpotrebitiji.

Napokon, postoji ideja solidarnosti koja se proširuje dalje od ljudskih skupina, a

to je solidarnost shvaćena kao pripadnost cjelini. To znači da je netko solidaran kad ne smatra da je izolirani atom, odnosno znači da je neko biće solidarno kad se ne ponaša kao izdvojeni, odvojeni i nepovezani entitet, kao netko tko je sam za sebe nego kao dio cjeline veće od njega.

Individualistička svijest predstavlja veliku poteškoću. Što je više individualizma, tim se više umanjuje svijest solidarnosti.

1.2. *Bratstvo*

Bratstvo je zahtjev da se prema drugome postupa kao prema bratu, da ga se prihvaća kao *frater*. Može se govoriti o bratstvu u biološkom smislu, ali i o ontičkom bratstvu, ako netko smatra da ja i drugi koji postoji imamo neku obostranu sličnost koja nas na neki način čini braćom.

Solidarnost je riječ neutralnija od bratstva, jer je jedno biti svjestan da smo svi međuovisni, a drugo je bratstvo.

Bratstvo je antonomastička kršćanska vrednota. *Frater* je brat, a stanje braće ukazuje na odnos koji se označava kako bi se prema drugome postupalo kao prema bratu.

Što je to teološko bratstvo? To je klasična kršćanska ideja i dio je tvrdnje da Bog postoji. Druga je tvrdnja da je Bog otac, a treća da je Bog, koji je Otac, stvorio sve što postoji na svijetu i da među svim stvorenjima postoji jedno koje je pozvano biti dijete Božje, živjeti kao dijete tog Oca i odnositi se prema tom Bogu kao prema ocu, a to biće je ljudsko biće.

Kod Svetog Franje Asiškoga to se bratstvo širi dalje od ljudskoga roda. Svi smo mi stvorenja, svi imamo Boga za oca, pa je prema tome Bog ujedno i otac svega što postoji. Stoga on bratstvo proširuje i na mjesec, sunce i vuka. U *Pjesmi stvorova* nailazimo na prekoračenje bratstva ograničenog na ljudski rod.

Nakon toga postoji etičko bratstvo, a to je bratstvo koje se shvaća kao etički imperativ, kao etički zahtjev, kao moralna dužnost, tj. kao nužnost da prema drugome postupamo kao prema bratu. Etičko bratstvo polazi od ideje teološkoga bratstva, a to je zahtjev da se prema drugome postupa kao prema bratu jer je i on sin Božji.

Tvrdnja o ontičkome bratstvu nema poteškoća teološkoga bratstva jer su polazišne točke, pretpostavke, očitije i jasnije vidljive kod etičkoga bratstva koje iz toga proizlazi nego što proizlaze iz teološkoga bratstva.

Ontičko bratstvo je druga izvedenica iznenađenja postojanja. Netko se prvo iznenadi, zatim se raduje, a na trećem mjestu postaje svjestan da postoje druge osobe i s njima postoje veze zato što oni postoje, te smo stoga suvremenici, braća i sestre zahvaljujući tomu što postojimo.

Ta ideja bratstva dopušta nam da nadvladamo mnoge zapreke, mnoge provincijalizme, mnoge kratkovidnosti, mnoga bipolarna ili binarna viđenja, jer se više od svega prepoznaje temeljni odnos, a taj je da postojimo.

Činjenica da postojimo proteže se na sva postojeća bića. Iznenadenje je ljudski čin, prema tome neka mačka nije iznenađena zato što postoji. Mačka postoji, ali je iznenadenje ljudska značajka, dok postojanje to nije.

Može postojati bratstvo koje nadilazi postojeća ljudska bića, ali onaj tko rađa to bratstvo koje nadilazi ljudska bića, jest ljudsko biće, jer je on onaj koji je svjestan postojanja, a ako osjeća užitak i radosno doživljava činjenicu što postoje druga ljudska bića, tada će uspostaviti tu međuovisnost.

Čitav niz poteškoća prijeći nam da vidimo što je bitno. Poteškoće koje imamo odnose se na akcidentalne razlike, na obi-

lježja koja su svojstvena svakom biću te ih se uzvisuje i pretvara u zapreke.

Prihvati li netko da drugi postoje te da nam je zajedničko to što postojimo, ne znači da prema njima trebamo postupati kao braća. Prema tome, jedno je ustanoviti neku činjenicu, a drugo je dužnost da prema drugima postupamo kao prema braći u postojanju.

U vezi s time može se navesti nekoliko razloga. Ja postojim zahvaljujući drugima i još mnogima drugima, drugim riječima riječ je o mreži susreta. Pojedinac može načiniti svoje genealoško stablo i vidjet će da je prije njegovoga rođenja bilo prethodnih susreta i još drugih susreta i tako redom.

Kao prvo, svoje postojanje zahvaljujem drugima. To je tvrdnja koju bismo nazvali nečim očitim, jer nitko ne postoji sam od sebe, nego prima postojanje kao posljedicu jednog susreta. Postojanje je dar, nešto što je primljeno.

Drugo, ne mogu postojati izdvojeno, odvojeno. To je očito. Zahtijevam druge koji postoje, vezu, razmjenu, interakciju. To se može primijeniti i na jednostanična bića. Pojedinačno jednostanično postojanje zahtijeva veze kako bi nastavilo postojati, stoga bez drugih ne postojim. To znači da se moram povezati, potrebna mi je ta temeljna povezanost.

Što nam je zajedničko s drugima? Činjenica da postojimo u prostoru i vremenu, da smo smrtna i slučajna bića.

Sve su to temelji za egzistencijalno bratstvo, jer nam omogućuju da vidimo da između nas i drugoga postoji temeljni odnos. Ta ideja bratstva u postojanju ili činjenica o postojanju ili slučajnosti ili povezanosti među bićima i njezina obostrana ovisnost, u velikoj je mjeri povezana uz tu vrstu osjetljivosti.

Ideja o bratstvu u postojanju, da sva bića koja postoje nose u sebi temeljnu po-

vezanost i da prema njima moramo postupati i odnositi se s bratstvom, jest ideja koja uvelike povezuje s tom osjetljivošću koju neki svrstavaju u panteizam, drugim riječima da postoji neka velika cjelina i dječlići te cjeline koji izranjaju, žive i nestaju, ali je važno da uvijek postoji ta ravnoteža.

2. ANTROPOLOŠKE TEZE KOJE SU SVOJSTVENE KATOLIČKOM ŠKOLSKOM VJERONAUKU

2.1. *Blago postojanja*

Kad govorimo o blagu, govorimo o nečem dragocjenom, ali i o nečemu skrivenome, što je teško pronaći. Blago zahtijeva pozornost. Promatramo li naše postojanje kao blago, tada valja uzeti u obzir njegovu krhkost, potrebu za pozornošću koju ono zahtijeva. Prema kršćanskoj antropologiji, postojanje je jedno, nešto što Bog daje ljudskome biću. To je uvjet mogućnosti svakog djelovanja i svake gorljivosti.

Imamo samo jednu mogućnost da postojimo onakvi kakvi smo sada. Postojati je uvjet mogućnosti svake djelatnosti. To je glavni glagol, prema tome bez njega ne možemo konjugirati nijedan drugi glagol: misliti, vjerovati, disati. Ako ne postojim, ne mogu učiniti ništa. Postojanje je uvjet djelatnosti i susreta. Kad je René Descartes rekao: »Mislím, dakle jesam«, nije govorio o tome da prvo postoji misao, nego da je misao nužna kako bismo postali svjesni da postojimo.

Postojanje je ono što je temeljno. To je uvjet istinskog susreta. Ako ne postojim, ne postoji ni neki mogući susret. S onima koji postoje mogu se susresti ili ne susresti, s onima koji ne postoje ne mogu se nikada susresti. Postojanje je besplatno, ali življenje i trajanje zahtijeva pozornost i napor.

U prvom dijelu 20. st. opširno se pisalo o poteškoćama u vezi s postojanjem. Jean Paul Sartre i egzistencijalisti su u najvećoj

mjeri razvijali tu ideju. Život se shvaćao kao poteškoća, kao nešto što nas opterećuje, kao neki osobito težak teret koji moramo svakog dana nositi.

Iznenadenje postojanjem, naprotiv, odnosi se na drugačiji način poimanja, na stanje duha koji se sučeljava s nepredvidivim, s onim što nije predvidivo i uzrokuje iznenadenje, s nečim što probija granice razuma. Postojanje uzrokuje nemir. Iznenadenje postojanjem valja povezati s divljenjem, iako mu prethodi. Ono nije povezano s nekim predmetom, nego s činjenicom da postojimo u prostoru i vremenu, iako smo mogli i ne postojati.

Što uzrokuje takvo stanje duha? Koja vrsta životnog iskustva proizvodi takvo iznenadenje?

Iznenadenje se može usporediti s divljenjem i suprotstavlja se opterećenju. Divljenje zbog onoga što postoji, zbog ljepote postojećega. To je početak filozofiranja. Muka zbog postojanja (Jean Paul Sartre) promatra postojanje kao mehaničko ponavljanje nekih elemenata. Zabrinutost vodi prema životnoj ozlojeđenosti, prema umoru zbog postojanja.

To iznenadenje doživljavamo kad postanemo svjesni da smo mogli ne postojati. Moje postojanje nije bilo nigdje zapisano. Ja sam jedna jedina darovana, besplatna mogućnost.

Ontička radost je radost zbog činjenice što postojimo, što smo tu, budući da bismo mogli i nikad ne postojati. Ona se pretvara u oblik svijesti o izuzetnoj sreći koju sam imao. Nema svoje temelje u nekom konkretnom poticaju, nego proizlazi iz svijesti o postojanju. Ta radost povezana je s uočavanjem činjenice da postojimo i ogromnih mogućnosti koje proizlaze iz činjenice postojanja.

Kad netko postane svjestan da postoji, budući da je mogao ne postojati, tada isku-

stveno doživljava da je sretna osoba koja može zanosno, postojano, ustrajno djelovati radi ispravljanja negativnih posljedica te prošlosti, ne ostajući jednostavno apatičan, neosjetljiv ili nezainteresiran za zla koja su se dogodila u prošlosti.

Iznenadenje zbog postojanja ne jamči mehanički da ću se radosno uključiti i nastojati ispravljati posljedice prethodnoga zla, ali ga može olakšati. To može biti katalizator, može odlučno i snažno pokrenuti taj posao radi uređivanja posljedica.

Savršena radost i ontička radost umnogome su slične. Savršena radost je ona o kojoj raspravljaju teolozi i filozofi nadahnuti karizmom Sv. Franje Asiškoga.

Savršena radost nije neka vrsta stoičke samodostatnosti niti je nezainteresiranost za svijet. To je unutarnji mir koji proizlazi iz činjenice da se živi sukladno volji Božjoj. Savršena je radost osobe koja održava stanje radosnoga duha zato što živi sukladno volji Božjoj. To nema nikakve veze s nekim unutarnjim poticajem ili s nekom dobrom viješću, pa niti s činjenicom da netko jest ili postoji, a niti s činjenicom što se netko osjeća prihvaćenim.

Iako te odbacuju, iako si proveo lošu noć, makar i umirao, ti si u Božjim rukama. To se sastoji u osjećaju da se nalazimo u Božjim rukama. U tome je postanak savršene radosti, što je razlikuje od svjetske radosti, koja ovisi o taštini, bogatstvu, priznatosti, uspjehu, prema tome, o promjenama u životu.

Savršena radost daleko je od ontičke radosti u teološkom smislu, jer ona proizlazi iz činjenice da je netko u Božjim rukama. Prema tome, netko iskustveno doživljava da ga Bog prihvaća. Ontička radost povezana je s činjenicom postojanja. Te dvije radosti imaju određenu točku susretanja, ali u savršenoj radosti postoji teološka dimenzija koju je nemoguće izdvojiti.

Ontička radost jest radost zbog toga što postojimo, a njezina je posljedica zračnje. To je osjećaj koji se širi poput žalosti. Postoji kretanje od iznutra prema vani. Onaj tko je radostan zato što postoji, zrači zadovoljstvom zbog života. To je čovjek pun života, osoba koja zrači blagostanjem, ne u materijalnom smislu nego tako što živi dobro u okruženju u kojemu se nalazi.

Ako neka osoba iskustveno ne doživljava ontičku radost, kako može oduševljeno živjeti očinstvo i majčinstvo? Ako netko iskustveno doživljava da postojanje nije ugodno ili je teško, vrlo je nedosljedan u rađanju i teško će zračiti zadovoljstvom zbog života.

Međutim, ako je netko zadovoljan zato što postoji i svjestan je sreće koju je imao, neizmjerne mogućnosti koja mu je darovana, on izražava želju za rađanjem, tj. želju da i drugima udijeli tu mogućnost. Podučavanje katoličkoga školskog vjeronauka izuzetna je mogućnost za buđenje svijesti o daru postojanja i radosti zbog činjenice da smo primili taj dar.

2.2. *Susret nas oblikuje*

S gledišta kršćanske antropologije, mi ljudska bića smo plod susreta i kao što proizlazimo iz susreta, imamo i mogućnost susresti se s drugim bićima i rađati nove pojedince.

Svi mi, ljudska bića, rađamo se iz jednog susreta, bio on pozitivan ili negativan. Znanost je revolucionirala tu ideju jer je prije bio nužan susret između muškarca i žene.

Postoje različite vrste susreta:

- Instrumentalizacija: od nekog se susreta nastoji postići osobna dobrobit, iako to ne mora uvijek biti nešto negativno.
- Susret utemeljen na ljubavi-kontemplaciji: uključuje davanje drugomu onoga što netko iskustveno doživljava i osjeća.

To je odnos darivanja, dobrostivosti. Središte moje želje je drugi, težim za njegovim blagostanjem.

- Ludički odnos: i igra je susret, postoji odnos utemeljen na užitku. Taj odnos je blizak ideji svečanosti koju razvija egzistencijalni realizam.
- Nagrizanje: razarajući susret u kojemu se susreću dva bića, a jedno odlazi, oboje ne preživljava. Ubojstvo je primjer takva susreta.
- Rađanje: ovaj je susret suprotnost pret hodnoga. Događa se susret koji rađa novim bićem.

Svi smo proizvod jedne vrste takva susreta. Osobno ne mogu odrediti kakvoću susreta koji mi je darovao postojanje, ne mogu učiniti da bude drugačiji. Bilo je onako kako je bilo. Taj susret pripada prošlosti, pa ipak, mogu učiniti da moji sadašnji i budući susreti budu kvalitetni, da moje okruženje i moje interakcije imaju smisla.

2.3. *Ljudsko biće, biće koje je sposobno ljubiti*

Ljubav je u temelju solidarnosti i društvene kohezije. Prema antropologiji kršćanskih korijena ljudsko biće je biće koje je sposobno ljubiti, a to znači da ako je odgojeno, može uspostavljati kvalitetne veze sa svojim vršnjacima.

U ljubavi se ne može obvezivati niti nametati, ne može se ni slijepo postojati, nego je za to potrebna bistrina. Ta ljubav izranja slobodna i jasna ili nije izvorna. Uvijek kad ograničavamo nečiju slobodu ili je lišavamo mudrosti, toj osobi prijećimo da nas može ljubiti. Posljedično tome, braniti, promicati, razvijati izvornu slobodu pojedinaca – što samo po sebi uključuje odgovornu društvenu dimenziju – kao i njezinu mudrost, znači promicati srdačno

poštovanje među osobama, pa prema tome omogućuje i bolju izgradnju mira.

Ljudsko je biće obdareno sjećanjem, sposobnošću pamćenja, sposobnošću izgradnje vlastite biografije. Sveti Augustin razlikovao je tri sastavnice ljudske duše: volju, sjećanje i razum. Tu je ključ teološkog shvaćanja što je ljudsko biće kao slika Trojstva. U Knjizi Postanka ljudsko se biće definira kao jedino biće koje je stvoreno na sliku i priliku Božju, a Bog je jedan i trojstven, što znači da je i ljudsko biće jedno i trojstveno, barem kao sličnost. Stoga, ako su u Bogu tri sile, osobe i dimenzije, Otac, Sin i Duh, i u ljudskom biću kao slici Božjoj postoje tri vida i to je ono što nazivamo dušom, slikom toga Trojstva. Postoje tri dimenzije koje djeluju i uobličuju čovjekov identitet i koje su nezamjenjive: nijedna ne niječe drugu niti jedna može drugu uništiti. To su volja, sjećanje i razum.

2.4. *Trodimenzionalna antropologija*

Antropologija koja proizlazi iz kršćanskoga viđenja svemira ne polazi od ideje da je ljudsko biće biće samo jedne naravi, a niti je dualizam, nego se odnosi prema njemu kao prema slobodnom i razumnom biću koje je sposobno ljubiti.

Premda je to trodimenzionalna antropologija, tri sposobnosti proizlaze iz dva središta, glave i srca. To nije neka besplatna tvrdnja, nego se nalazi kod mnogih drugih klasičnih mislilaca i svodi se na dva središta, koja poneki autor naziva srce i glava.

Ludwig Feuerbach, primjerice, u svojim filozofskim načelima smatra da ljudsko biće ima dva središta: srce iz kojega proizlazi sposobnost da ljubi i glavu koja je sjedište uma u kojemu čovjek ima sposobnost da misli. Sloboda je spoj volje i razuma. Drugim riječima, kad netko djeluje slobodno, onda postoji kretanje volje,

htijenje i želja za nečim, ali se to postiže jedino ako netko u taj čin volje uključi i razum, inače je to slijepa volja koja ne dostiže cilj predloženog projekta.

Korijen te trodimenzionalne antropologije na poseban je način biblijski. Grčki je svijet u biti dualan: tijelo i duša. To je jasno izraženo kod Platona. Tu se spominje *psihe* i *soma*, što se prevodi kao *anima* i *corpus*, duša i tijelo.

Biblijska antropologija je naprotiv trodimenzionalna. Ona prema tome u ljudskom biću prepoznaje tri bitna neizbježna obilježja koja suobličuju njegovu naravnost, a to su tijelo, duša i duh.

Što se razumijeva pod svakim od njih. Kad se govori o tijelu, govori se o onome što je kod čovjeka najviše izvanjsko, ono što je povezano s njegovom osjećajnošću, s njegovom kožom, u konačnici to je ono što se naziva njegovom tjelesnošću.

Kad se govori o riječi *duša*, govori se ponajprije o središtu mišljenja, sjećanja, projekata koji su svojstveni ljudskom biću, a to je ono što zapravo zovemo ja, osobni identitet.

Duh je međutim nešto što nadilazi, stoga se pritom misli na činjenicu da ljudsko biće sudjeluje u svojoj naravi, to je nešto Božje, duh koji ga prožima i zahvaća. Ta se razlika uvijek ne vidi. Jedno je duša kao pojedinačni ja, ali ta duša je u odnosu s duhom koji na neki način iskustveno doživljava u svojoj najintimnijoj unutarnjosti, kao što bi to rekao Sv. Augustin.

Duh se simbolički prikazuje slikom vjetra pa stoga živjeti sukladno duhu ne znači samo dopustiti da nas on pokreće nego i razmišljati kako mogu uroditi većim plodom dopuštajući da me on potiče. To se može prikazati slikom lađe na moru.

Ako netko na odgovarajući način postavi jedra, vjetar će ga daleko odvesti, ako međutim ostavi jedra skupljena, neće napredovati.

Posljednje razlikovanje, koje se ujedno čini i ključno, između sposobnosti i stvarnosti ili čina i mogućnosti moglo bi nas osloboditi mnogih problema pri čitanju ove točke, a posebice i mogućih kritika ili primjedaba koje se po ovoj točki mogu javiti kod osoba koje će to čitati prvi put ili kod onih koji će nastojati tu točku produbiti.

Ovo je klasično razlikovanje. Što želimo reći kad kažemo da nešto djeluje? Želimo reći da je to nešto u svojoj punini te da je stoga ono što je željelo biti sada na svome vrhuncu. Kažemo da je neko dijete mogući odrastao čovjek, kažemo da je sjeme moguća biljka, ali neka biljka već djeluje. Prema tome, djeluje ono što je ostvarilo neku težnju, nešto što je ostvarilo projekt koji je bio skriven u tom biću.

Ta kategorija služi za mnoge slučajeve: sva ljudska bića imaju moguće djelovanje, kao bića koja postoje, a to znači da nešto jesu, ali teže postati i ono što još nisu.

Tu se ljudsko biće definira kao biće koje je sposobno ljubiti, ne kao biće koje ljubi, nego kao biće koje ima mogućnost da ljubi. Ako ga se ne odgaja, ako ga se ne potiče, može ostati zakržljalo, poput sjemena koje nije palo na dobru zemlju na kojoj bi moglo rasti, razvijati se i uroditi plodom. Nasuprot tome definiraju se druga obilježja, a ljudsko je biće biće koje je sposobno za razum odnosno sposobno za slobodu.

Ljudsko biće je razumno biće, ali je nešto sasvim drugo ono kako čovjek upotrebljava razum ili stupanj odnosno vrsta čovjekove razumnosti. U tvrdnji da je ljudsko biće slobodno, čini se razboritijim braniti ga kao biće koje je sposobno za slobodne čine, što ne znači da tu slobodu i vrši.

Sposobnost označava mogućnost, ali će ovisiti o okruženju. I ljudsko biće je biće koje je u određenim okolnostima rob ili pak zarobljava samoga sebe. Naprotiv,

ako ne postoji neki problem somatske ili fiziološke naravi, sva su ljudska bića ujedno i razumna bića.

2.5. Ljudsko biće je sposobno za slobodu

Ljubav koja ne poštuje slobodu ili koja ne uvećava slobodu drugoga, jest ljubav koja razara, patološka ljubav. To je posesivna, ropska, neobuzdana ljubav kojoj je krajnji rezultat raskid. Ljubav mora biti slobodna, ona mora osim toga uroditi slobodom u oba smisla, i kao djelatni i kao izražajni uzrok. Ljubav treba oslobađati i biti oslobađajuća.

Društvena kohezija ne izgrađuje se jedino pomoću ljubavi. Ona zahtijeva razum i slobodu. Bez slobode nema mira; bez razuma se ne može izgraditi mir, a ako nema ljubavi, ne može se izgraditi mir. Potrebna je integracija tih triju elemenata, triju temeljnih obilježja ljudskoga bića.

Životinja ne može prenositi vrijednosne prosudbe, jer nema sposobnosti odvajanja. Sposobnost vrednovanja, moralna svijest, nadovezuje se na duhovnu svijest.

Postoje tri vrlo klasična pojma o ljubavi. Sva tri su podrijetlom iz grčkoga i kršćanskog svijeta. Ti su pojmovi: *eros*, *agape* i *filia*, a označavaju ljubav kao čežnju, darivanje i obostranu ljubav ili prijateljstvo.

Što znači reći da je neko ljudsko biće sposobno erotski ljubiti?

Eros je želja, to je čežnja za nečim što ljudsko biće ne posjeduje ali mu nedostaje da bude potpuno. To je neka vrsta nedostatka. *Eros* je čežnja za nečim što nemam, ali to trebam imati kako bih postojao u potpunosti. Stoga je to utvrđivanje nedostatka.

Eros je svojstven ljudskom biću koje na neki način ustanovljuje da u njemu postoji neki nedostatak te se pripravlja na otvaranje, kreće se prema onome što će mu vjerojatno ispuniti taj nedostatak. U tom smislu *eros* nadilazi područje onoga što bi

bio odnos muškarac–žena odnosno odnos otac–dijete.

Platon kaže da se oni koji se vole međusobno traže, ali ne znaju točno zašto, međutim ono što zasigurno uzrokuje to traženje, jest potreba da se riješi nedostatak. Oni ne znaju točno što je to u drugome što pobuđuje tu želju da se bude, vidi, posjeduje, ali naslućuju da u njemu ili u njoj postoji rješenje temeljnog nedostatka.

Eros je želja. To je želja za posjedovanjem i stoga ima posesivnu dimenziju.

To je želja za nečim za mene, želja da se nešto upozna, da imamo blisku prisutnost, ali je uvijek povezana s »ja« koje treba riješiti neki nedostatak.

U kršćanskoj filozofiji, ništa na ovome svijetu ne rješava taj nedostatak. U prvome dijelu *Sume protiv pogana* Sv. Tome Akvinskoga, ništa – ni bogatstvo, ni glasovitost, ni mudrost, ni umjetnost, ni prijateljstvo, niti puni odnos između muškarca i žene – ništa ne rješava taj nedostatak. Rješava ga jedino Bog, odnosno ništa unutar ovozemaljskog reda, unutar prostora i vremena ne rješava taj nedostatak.

U grčkome svijetu polazi se od ideje da postoji mudrost koja može ispuniti taj naš nedostatak. Filozof je onaj tko ljubi mudrost. On smatra da će, postigne li mudrost, taj nedostatak nestati, a on će dostići puninu, sklad i potpunost.

U grčkome svijetu put kroz znanje omogućuje nadilaženje pojedinih faza te je prema tome mudrac onaj tko je ovlašten podučavati druge da se nadilaze i rastu.

Eros i *agape* nisu dva međusobno neovisna oblika ljubavi, nego isti oblik ljubavi, ali s različitim stupnjem očišćenja. Kao što je *eros* želja za nečim što nemam i što želim uključiti u svoje postojanje, spoznaju, ljepotu, jedinstvo, *agape* je pokret darivanja, pokret koji ima isti korijen, ali u smislu ulaženja izvana prema unutra. To

znači izvući nešto od onoga što jesam od talenta, od mojih spoznaja, sposobnosti, prema vani, darovati to. Glagol koji obilježava *agape* jest darivati, to znači dati, dati i ne računati, dati i ne gledati, dati i ne čekati.

Kad kažemo da je neko ljudsko biće sposobno za ljubav, kažemo da je sposobno za darivanje, darivanje onoga što ima, darivanje onoga što jest, darivanje onoga što misli ili darivanje samoga sebe u najintegralnijem smislu osobe.

Agape ima niz obilježja i zbog toga je njegov opis vrlo uzvišen. To je oblik ljubavi u kojoj ne postoji računanje, *agape* se suprotstavlja računici. Računica je nešto što radimo pomoću razuma. Čovjek računa, promišlja, prosuđuje, razlikuje. To je svojstveno razumu. *Agape* je naprotiv i iznad svega pokret darivanja bez računice.

Čovjek mora bistro ljubiti, stoga je, uključujući i *agape*, potrebno razumsko djelovanje. *Agape* ima jedno drugo obilježje, a to je nerazlikovanje, nediskriminacija. U biti je to djelovanje bez stvaranja hijerarhijske ljestvice, davanje bez obaziranja na ikoga, davanje bez osvrtnja na to je li neka osoba udovica, stranac, dijete, carinik ili ministar.

Ako postoji računica, ne postoji *agape* u izvornom smislu, a ako postoji hijerarhijska ljestvica ili razlikovanje, ni onda ne postoji *agape*, postoji *agape* koja je još uvijek previše zatvorena u *ego*.

Neuvjetovanost je još jedno obilježje *agape*. Neuvjetovano se daje, to je ideja neuvjetovanosti. Ako je davanje uvjetovano, znači da postoji niz zahtjeva pri tom davanju. Ako nije uvjetovano, znači da kakav god bio uvjet, makar me drugi i mrzio ili prezirao, ja dajem. To je oblik ljubavi koja se obilježava kao praksa darivanja.

Što je to *filia*? To je prijateljska ljubav, ljubav obostrane dobrotivosti.

Nije to eros u strogom smislu riječi, jer ga prijatelj nema zato što ti nastoji ispuniti neki nedostatak, a nije ni agape kao nešto što ne pravi razliku. Kad izabireš prijatelja, tada ti razlikuješ, biraš pa prema tome nisi prijatelj svemu svijetu, barem u strogom smislu riječi. Nešto drugo je i građansko prijateljstvo, srdačnost.

Veza između dvije osobe koje je pokretač želja da si obostrano čine dobro, to je ono što neku vezu između dvaju ljudskih bića čini prijateljstvom. To je prenošenje dobara u svakom smislu riječi, materijalnih i nematerijalnih dobara.

Za agapsku ljubav nužno je odricanje od posjedovanja. Drugim riječima, dok nekoga vodi *ego*, a to znači težnja za posjedovanjem, nagomilavanjem, isticanjem, ne može prakticirati *agape*. *Ego* i *agape* su suprotstavljeni jedno drugomu. Ja je uvjet za ljubav, dok je naprotiv *ego* njezina temeljna prepreka. Ja je uvjet za ljubav, jer kad netko ljubi, ljubi agapski, daje ono što postoji u njegovom biću pa stoga ako ne postoji ni jedinstvo i obostranost, čovjek ne može dati baš ništa. Ja je temeljni uvjet za postojanje *agape*, *filie* i *erosa*.

Međutim, *ego* je prepreka, to je ja koji se u trenutku otvaranja, decentriranja, lišavanja posjedovanja, pretvara u središte.

Je li ljudsko biće sposobno ljubiti? U tri smisla da, ali je unatoč tomu *agape* ono što se najteže postiže.

Eros koji je posesivno življen ne oslobađa drugoga. Osobu koja ljubi na agapski način, možemo izvana promatrati kao nekoga tko je obmanut i nekoga komu manjka bistrina ili pak kao nekoga tko je nerazuman. Dati sve, predati se, ne računati, bezuvjetno ljubiti bez obzira na kritike ili zlostavljanje, može utjecati na to da se tu ljubav smatra djelom nekoga tko nije bistar.

Kad kažemo *bistar*, to ne znači da je netko produktivan ili koristan. Tu riječ

povezujemo s pridjevom *lucidan*, koja potječe od latinske riječi *lux*, što pak znači posjedovati svjetlo. Bistra, lucidna ljubav ne znači shvaćati ljubav kao nešto što donosi korist, jer je to još jedan oblik odnosa koji nije ljubav. Bistra, lucidna ljubav je ljubav ispunjena svjetlom, ljubav koja koristi razum zato da dađe više i to na najbolji način.

Osobe koje se osjećaju ljubljenima i koje ljube, barem u trenucima i u razdobljima u kojima netko ljubi i osjeća se ljubljenim, raduju se zato što postoje.

Onaj komu se nudi ljubav nije samo ljudsko biće. Ljubav kao *agape*, kao darivanje, ili ljubav kao *eros*, nadilazi ljudsko. *Filia*, barem kod klasika, kreće se na području ljudskoga, prema tomu pojedini čovjek ne može biti prijatelj psa, barem prema onomu kako o tome raspravljaju Ciceron, Seneka i Aristotel, jer *filia* zahtijeva obostranost, međusobnu razmjenu, tijekom osjećaja, čuvstava, misli. Makar i postojao neki oblik komuniciranja, jer to nitko ne niječe, taj oblik komuniciranja za klasike se ne može nazvati prijateljstvom.

Ljubav je temelj ontičkoga bratstva. Ontičko bratstvo je sveopće zajedništvo sa svime postojećim. To je zajedništvo, vrsta egzistencijalnog bratstva sa svime što postoji pa prema tomu i sa svakom individualnošću, kakva god bila njezina obilježja, a ljubav je temelj toga bratstva.

Energija koja povezuje i ujedinjuje jest ljubav, koju se definira kao povezujuću snagu, kao snagu koja ujedinjuje. Kad pojedinac ljubi, pojedina se osoba osjeća vezanom ili se želi više vezati. Kad netko nekoga ne ljubi, tada te oslobađa veze ili se jednostavno ne osjeća povezanim.

Ljubav kao *agape* postavlja temelje za ontičko bratstvo, jer je ljubav kao *eros* izbirljiva, dok *agape* naprotiv oslobađa od posebne naklonosti.

Ako se nekoga liši slobode, tada ga se lišava mogućnosti da ljubi. Kako bi netko ljubio, mora se osjetiti slobodnim. Posljedično tome, moramo braniti, promicati i razvijati izvornu slobodu. Ako je neka sloboda izvorno istinita, pretpostavlja se da postoji odgovarajuća uporaba koja u sebi samoj uključuje odgovornu društvenu dimenziju. Treba promicati srdačno poštovanje među osobama kako bi na taj način mogla bolje izgrađivati mir.

2.6. Hod oslobođenja

Sgledišta antropologije kršćanskog korijenja, valja činiti trostruku razliku između slobodne volje, slobode i oslobođenja. Slobodna volja se u latinskom izriče kao *liberum arbitrium*, dok se za slobodu upotrebljava riječ *libertas*, a zatim je tu i pojam oslobođenje.

Mogućnost opredjeljenja između dvije ili više alternativa jest slobodna volja, tj. sposobnost razlikovanja između niza opredjeljenja koja se predstavljaju u određenom trenutku, što zahtijeva prijelaz kroz mučan trenutak odluke. Tome prethodi stanje koje može biti više ili manje snažno, više ili manje produženo, ali je tjeskobno. Riječ je o prosudbi što je prikladnije, koje su posljedice ovog ili onog djelovanja. Smatra se da je ljudsko biće slobodno u mjeri u kojoj može procijeniti i odlučiti se za jednu od mogućnosti.

Sloboda znači da ljudsko biće nije određeno, prisiljeno ići nekim putem, nego da stigavši do nekog križanja razlikuje, zaustavlja se, procjenjuje, vrednuje i odlučuje se za neki pravac, makar pritom i pogriješio.

Postoji sloboda koja je životni projekt, koji se promatra kao nešto dugoročno. Kad kažemo da je netko slobodan, kažemo da se može opredijeliti za ovo ili ono, ali i da je sposoban od svoga života učiniti određeni projekt. To se shvaćanje susreće kod mnogih egzistencijalističkih mislilaca u 20. st.

Nitko ne zna kako će se zaključiti njegov projekt, ne zna čak ni hoće li ga imati vremena dovršiti, ali je slobodan onaj tko od svog života čini određeni projekt. Činjenica da čovjek može od svog života načiniti umjetničko djelo, tj. nešto što nije imitacija, nego nešto jedinstveno, nije rezultat posebnog opredjeljenja, nego slijeda opredjeljenja. Upravo to znači sloboda. Kad kažemo da je čovjek slobodan, onda to uključuje i tu sastavnicu.

Čovjek je sretan što postoji kad od svog života može učiniti osobni projekt. Ako netko živi na svijetu i može vršiti samo ono što mu drugi određuju, ne može biti radostan. U tom hodu sumnja ne nestaje, strepnja se javlja na početku, a postoje i životni trenuci i situacije u kojima se čovjeku čini da je pogriješio put.

Taj drugi smisao slobode kao projekta je za mnoge isključujući. Za njih je sloboda jednostavno točno opredjeljenje prema dvama potrošačkim predmetima. Slobodan sam jer mogu odabrati ovu majicu, a ne onu drugu.

Treći način shvaćanja slobode jest oslobođenje, a to je mnogo dublji smisao. Neka je osoba slobodna kad se oslobodila svega onoga što ju je podčinjavalo. To je proces koji se ostvaruje kad se čovjek uspijeva osloboditi od svih utamničenja što ih je izgradio.

U velikim duhovnim tradicijama, počevši od kršćanstva, sloboda je uvijek nešto što se vrši protiv *ega*. Sve dok postoji egocentrizam, neće biti slobode. Oslobođenje od *ega* sastoji se u prihvaćanju nevažnosti i sporednosti vlastitog bivanja i sposobnosti da se živi radosno i veselo, ne žalosteci se stoga što nismo u središtu, dakle bez zlopamćenja. U budizmu i u kršćanstvu, u obje te duhovne tradicije, uvijek u konačnici postoji oslobođenje *ega* kao obzorje smisla.

Kad kažemo da je neko ljudsko biće slobodno, priznajemo da postoji neko područje mogućnosti. Kad bi sve bilo nužda, ne bi bilo nikakve slobode, prema tome ono što jest ne bi moglo postojati na neki drugačiji način. Mogućnost naprotiv znači da nešto može postojati, odnosno dogoditi se, ali to nije ujedno i nužno.

Kod čovjeka postoji niz pojedinosti koje on nije izabrao. Čovjek zna da postoji, svjestan je da u njemu postoji niz obilježja koja su nužna, o kojima on nije odlučio, nego su sastavni dio njegove prirodnosti. Nužnost je ono što se ne može promijeniti, ono što je neovisno o čovjekovoj volji. Sloboda se naprotiv izgrađuje na ideji da postoje mogućnosti.

Prema deterministima sve ono što postoji u nama i u svim našim slobodnim činima je određeno, uključujući i čine koje smatramo slobodnima, a koji su zapravo privid, neka vrsta sna, želja, ali nisu i ne mogu biti stvarnost.

Deterministička teza je jasna. Ne postoji sloboda, sloboda je privid. Determinist ne prihvaća glavnu pretpostavku: ljudsko biće je slobodno.

U determinizmu se polazi od ideje da ljudsko biće može zauzeti neki odmak. Što znači zauzeti neki odmak? To znači odvojiti se od klana, odvojiti se od skupine i biti svjestan određenja. Jedina mogućnost jest da pojedinac može zauzeti odmak, može promatrati stvari izdaleka i odlučiti se.

Ako netko nije slobodan, ne može ga se ni optužiti za posljedice njegovih čina. Naprotiv, kad je netko slobodan, to onda znači da je postojao neki ja koji je u određenom trenutku rekao »da«. Prema tome, nekome se može pripisati odgovornost. U tom smislu, za ono negativno što se dogodilo u prošlosti, za barbarske i okrutne čine, ratove, ne može se optužiti mene, jer ja tada nisam postojao. Da bi netko bio

slobodan, prvo mora postojati i biti odgovoran za takve okrutnosti.

Što je to odgovornost? To znači odgovoriti, donijeti odluku u određenom trenutku svoga osobnoga života. Biti odgovoran znači odgovarati za odluke koje sam donio. To ne znači biti nezainteresiran za posljedice prošlih zala. Moram se solidarizirati sa žrtvama i osobama koje su patile i moram, osim toga, dati svoj doprinos, ostaviti bolji svijet, ali nisam odgovoran, jer je odgovornost prihvaćanje posljedica, odluka koje netko donosi u određenom trenutku.

Sloboda uvijek ima socijalnu dimenziju. O njoj razmišljamo pojedinačno ili, nadalje, s pojedinačnog gledišta, kao da se moji čini, moje slobodne odluke, tiču samo mene. To je pogrešno, jer sloboda uvijek ima socijalnu dimenziju, znači da odluke koje donosim u nekom trenutku uvijek posljedično djeluju na druge, u sadašnjosti i u budućnosti.

Sloboda uvijek ima društvenu dimenziju. To je ono što nužno vodi prema potrebi za ograničavanjem slobode. Bezgranična sloboda znači slobodu kod koje netko naivno vjeruje da njegovi čini nemaju posljedica i da je stoga ne treba ograničavati.

Ontička poniznost povezana je s posljedicom slučajnosti vlastitoga postojanja: kad netko zna da je mogao ne postojati, da će prestati postojati i da će prestati postojati osobe koje voli kao i da su osobe koje voli mogle ne postojati.

Kad netko postane svjestan svega toga, tada započinje biti ponizan u ontičkom smislu riječi.

Naprotiv, ako netko misli da je njegovo postojanje bilo nužno, da će nužno uvijek postojati, da je bilo nužno da postoje osobe koje voli, tada on pati i to je ontička oholost.

Ontička poniznost jest priznati da sam mogao ne postojati i to trebam smireno

prihvatiti. Ljudsko biće je moguće biće, ali je i slobodno biće, stoga ima slobodnu mogućnost. Ima vrijeme za koje nikada ne zna kakvo će biti. Od svog života može načiniti određeni projekt, može se osloboditi od mnogih tamnica, a može osloboditi i druge.

Ontička poniznost ne znači podcjenjivanje mogućnosti slobode i ljubavi ili moći ljudskoga razuma. Ponekad božansku slobodu pripisujemo nekom mogućem biću. U egzistencijalnom realizmu, ljudsko biće nema božansku, nego ljudsku slobodu, što znači da postoje mnoge dane sastavnice, razdoblje vremena za koje se ne zna koliko je dugo, ali za vrijeme tog razdoblja koje živiš, imaš mogućnost živjeti slobodno.

Kad se govori o životnoj radosti, ponajprije se govori o radovanju postojanjem zbog jednostavne činjenice što postojimo, ali se to kasnije povezuje uz postojanje kao projekt mogućih ostvarenja. Radujem se što postojim, ali zato što postojim u slobodi, što nisam zatvoren, zato što postojim u procesu postupne slobode. Kad bih mogao postojati jedino kao dio neke velike slagalice, ne bih mogao osjećati radost zato što postojim.

Ljubav je povezana s procesom oslobodenja. Ljubiti nekoga znači uvećavati njegovu slobodu, jer ljubav koja sili, vezuje i primorava jest posesivna ljubav, a to je zapravo karikatura ljubavi.

3. DUŽNOST ODUŠEVLJAVANJA NADOLAZEĆIH NARAŠTAJA

Pomoću odgoja, a posebice pomoću katoličkoga školskog vjeronauka imamo dužnost oduševljavati nadolazeće naraštaje i u njima buditi radost zbog postojanja i njihovog osobnog poslanja u svijetu.

Oduševljenje nije euforija. Euforija je eksplozija trenutne radosti, ima dimenziju nesuzdržljivosti, dok se radost naprotiv može suzdržati kao i žalost, a euforija je eks-

plozija koja se izražava pomoću krika kretanje ili pomoću suza.

Oduševljenje je drugačije stanje, ima određenu eksplozivnu dimenziju, ali to znači biti na neki način obuzet bogovima, to je kao da je u čovjeku neko božanstvo, kao da u sebi iskustveno doživljava energiju, poput poticaja, kao neka vrsta nastojanja da se razvije neka uloga čak i protiv mnogih protivnosti.

Netko tko je oduševljen nekim djelom, odnosom ili projektom, susreće se s raznim preprekama, ali ta životna energija, ta svojevrsna božanska snaga, kako su je nazivali klasičari, jest ono što ga vodi prema nadvladavanju prepreka, suprotnosti s kojima se može susresti u razvoju svog projekta, uloge, odnosa.

Netko može doživjeti nešto ugodno ili pak biti jako žalostan, jer podrijetlo užitka ide od izvana prema unutra. Užitak je povezan s ugodnim poticajima, nekim mirisom ili ukusnom hranom ili jednostavno s nekim viđenjem, povezan je s nečim što ulazi kroz prozor osjećaja, ali to nije ni sreća ni oduševljenje ni radost niti euforija.

Sreća je povezana sa subjektivnim poimanjem nedodirljivoga dobra, a to zapravo znači da je urodilo dobrim za druge i za okruženje. U osobi koja rađa dobrim pomoću odgoja ili pomoću nekog pothvata ili posredstvom onoga što kaže ili čini, to proizvodi unutarnje raspoloženje duha što je *audajmonia* koju su Grci poistovjećivali sa srećom.

Polazeći od antropoloških teza koje su izražene u podučavanju školskog vjeronauka, valja istaknuti da katolički školski vjeronauk, kad je vjerno raščlanjen na svojim temeljima, postaje pokretač oplemenjivanja osobe i društvene kohezije, prema tome ne samo da potiče osjećaj bratstva svih ljudi, nego štoviše odgaja i razvija mogućnost koja omogućuje izgradnju ujedinjenijeg svijeta, ljubaznu snagu koja se krije unutar svakoga ljudskog bića.